

ROZPTÝLENÍ Z NUCENÉ ZAHÁLKY

O divadelních produkcích na polárních výpravách v 19. století

KAROLÍNA STEHLÍKOVÁ

Abstrakt

Článek se zaměřuje na performativní aktivity realizované v zimních obdobích v průběhu 19. století a na přelomu 20. století na vědeckých výpravách do Arktidy a Antarktidy. Autorka se věnuje jak již prozkoumaným britským polárním expedicím (Parry, Austin, Scott), které se prokazatelně vyznačovaly rozvinutými divadelními produkcemi, tak z tohoto pohledu zatím nezkoumané rakousko-uherské expedici Carla Weyprechta a Julia Payera do Arktidy. Jestliže se britskému Královskému námořnictvu stalo divadlo nástrojem disciplíny využívaným k ovládnání mužstva, výpravy z jiných zemí vnímaly veškerá kreativní vyjádření primárně jako způsob, jak překonávat mentální i fyzické obtíže a udržet morálku mužstva.

Klíčová slova

polární výpravy, Robert Falcon Scott, Julius Payer, Carl Weyprecht, festivity, divadlo

Diversion in the Times of Enforced Time-Killing:
On Theatrical Productions of 19th-Century
Polar Expeditions

Abstract

The article examines the theatrical activities carried out during the winter periods of the 19th and early 20th centuries on scientific expeditions to the Arctic and Antarctica. The author focuses on the British polar expeditions that have already been studied, such as those led by Parry, Austin, and Scott, which were characterized by well-developed theatrical productions. Additionally, the previously unexplored Austro-Hungarian expedition of Carl Weyprecht and Julius Payer to the Arctic is examined from a similar perspective. While the British Royal Navy used theatre as a means of discipline to control their men, other expeditions saw creative expression as a way to overcome mental and physical difficulties and to maintain morale.

Keywords

polar expeditions, Robert Falcon Scott, Julius Payer, Carl Weyprecht, festivals, theatre

„Nikde na zemi nemůže být exil tak dokonalý jako zde, pod vládou strašlivého triumvirátu: tmy, zimy, samoty a samoty! Samého anděla musela by přepadnout úzkost a přání po změně. Jak velká musí být takto touha u člověka, který je odtržený od všeho, co podněcuje a vábí a co jeho fantazie ještě zkrásňuje“ (Payer 2019: 149).

Mohlo by se zdát, že na polárních výpravách naplněných v lepším případě vědeckým poznáním a v horším bojem o přežití nemůže být pro kratochvíli v podobě divadla prostor. Ten, kdo takový závěr učiní, pomíjí dva faktory, které definují život polárníků. Jsou jimi polární noc a izolace.

Expedice pronikající od raného 19. století do Arktidy nebo Antarktidy byly standardně plánovány jako víceleté (z důvodů krátké plavební sezony v těchto oblastech), přičemž se počítalo se zimováním mužstva v místech, kde to podmínky dovolovaly (nejčastěji na některém z ostrovů, případně na lodích sevřených ledovým krunyřem. Přežívaní obnášelo několik měsíců (v závislosti na dosaženém stupni zeměpisné šířky) strávených bez denního světla v teplotních podmínkách, které po většinu času umožňovaly pouze krátkodobý pobyt mimo vyhřívané místnosti. Kromě částečné zrakové deprivace, ke které v takových podmínkách dochází, je lidský organismus ohrožený deficitem vznikajícími nedostatky slunečního záření a nedostatkem vitamínů. Vedle fyzického strádání ohrožuje člověka ovšem i strádání psychické. Kontakt pouze s několika dalšími členy posádky (v případě větších britských expedic několika desítkami) dlouhodobě přispíval k celkové nepohodě mužstva, jak pozorovali už účastníci raných expedic.¹ Dodejme, že účastníky organizovaných výprav vysílanými do Arktidy a Antarktidy z Evropy i Ameriky v devatenáctém století byli téměř výhradně muži. Izolace se tedy týkala i nulového kontaktu s opačným pohlavím.

Výjimky samozřejmě existovaly. Za první polárnice bývá považována Ruska Marija Prončiščeva, která zkoumala Arktidu se svým manželem Vasilim Prončiščevem v rámci tzv. Velké severní expedice v 18. století. Zvláštní výjimku představovala Inuitka Taqulittuq, která v šedesátých letech 19. století provázela jako tlumočnice expedice Američana Charlese Francise Halla. Také první novodobé polárnice byly Inupiatky a Inuitky (např. Arnarulunnguaq nebo Ada Blackjack), které najali bělošští cestovatelé ve dvacátých letech 20. století. Teprve od třicátých let se Arktida i Antarktida staly polem působnosti bělošských cestovatelek a vědkyň britské, americké, sovětské nebo dánské či norské národnosti.

Nucenou nečinnost v zimním období zaháněly výpravy třemi hlavními okruhy činností, které bychom pro zjednodušení mohli nazvat údržbové, vědecké a kulturní. K prvnímu okruhu náležely nejrůznější práce související s vybavením výprav – opravy a úpravy výstroje a přístrojů, péče o živá zvířata, různé typy úklidů a udržování lodí a jejich součástí v plavby schopném stavu, stavby dočasných či trvalých přístřešků, lov a příprava jídla. Druhý okruh, kterému se věnovalo primárně velení, souvisel s plánováním a přípravou postupu expedice i jednorázových výprav mimo zimoviště, studiem vědeckých pojednání, prováděním experimentů a jejich zaznamenáváním. Třetí, nejširší okruh představoval činnosti, které přímo souvisely s fyzickou i mentální

1 Vlivnými zdroji týkajícími se dopadů izolace byly cestopisy britského důstojníka Williama Parryho, který v letech 1818–1827 vedl několik výprav do Arktidy, a dále záznamy ze záchranné expedice vedené Horatiem Thomasem Austinem pátrající v roce 1850 po ztracené Franklinově výpravě.

resilienci mužstva. Od pravidelných aktivit, jakými byly bohoslužby, tělesná cvičení různého druhu včetně kolektivních her (fotbal, kuželky, kulečnické), cvičné střelby, přednášky, debatní kluby, kuřácká posezení, psaní a výroba jakýchsi samizdatových novin, četba, hudební produkce, hraní společenských her (zejména karetních), až po jednorázové či kalendrické, jimiž byly oslavy Vánoc, narozenin členů posádky a také organizace a provozování divadelních událostí (Pearson 2004: 47). Kromě těchto poměrně předpokládaných aktivit jsou doložené i obskurnější jako například drezúra zvířat (především tažných a loveckých psů).

Divadlo je v této souvislosti zvláště zajímavé, v případě britských výprav šlo totiž často o vytváření komplexních produkcí, které zahrnovaly nejen nazkoušení kusu včetně hudebního doprovodu, ale často také výrobu kostýmů, scénografie a plakátů, psaní „recenzí“ a dokumentovány jsou i produkce vlastních her. Britský polárník William Edward Parry popisuje ve svém deníku zavedení pravidelných divadelních produkcí na lodích *Fury* a *Hecla* v průběhu zimování na ostrově Winter Island při arktické expedici v letech 1821–1823, jejímž cílem bylo podobně jako při dalších výpravách vedených tímto objevitelem nalézt tzv. Severozápadní průjezd (severní spojnicí mezi Atlantským a Tichým oceánem). Důvodem zavedení „divadelních zábav“ bylo udržení fyzického zdraví i mentálního komfortu posádky.

„It would perhaps, indeed, be difficult to imagine a situation in which cheerfulness is more to be desired or less likely to be maintained, than among a set of persons (and those persons seamen too,) secluded for an uncertain and indefinite period from the rest of the world; having little or no employment but that which is in manner created to prevent idleness, and subject to a degree of tedious monotony ill according with their usual habits“ (Parry 1821: 123).

Parry vysvětluje, že přípravy nutné k tomu, aby na lodi *Fury* mohlo být v průběhu zimy jednou za čtrnáct dní hráno divadlo, byly podniknuty už před odjezdem z Anglie a bylo čerpáno i ze zkušeností z předchozích výprav. Prostor, v němž se hrálo, byl nyní zařízen pohodlněji a jeho vytápění umožňovalo udržovat teplotu na několika stupních nad nulou (Parry 1821: 123). S sebou vezli z Anglie také blíže nespecifikované dekorace. Na rozdíl od pozdějších Scottových výprav zastávali na Parryho výpravách role herců převážně důstojníci. Parry zmiňuje provedení Sheridanovy komedie mravů *Rivals* v listopadu roku 1820. Na Štědrý den sehráli muži frašku Thomase Mortona *A Roland for an Oliver* a současně frašku *Mayor of Garratt* od Samuela Footeho (Parry 1821: 140). Sezónu uzavřeli dvojicí frašek *The Citizen* (autor Arthur Murphy) a *High Life below Stairs* (James Townleyh). Parry popisuje, jak mužstvo na závěr sezóny vyjadřovalo vděčnost radostným pokřikem po pádu opony a neopomíjí dodat, že expedice disponovala také promítačkou *laterna magica*, kterou výprava dostala od dárnyně, jež si přála zůstat v anonymitě (Parry 1821: 123).

Produkce komplexních divadelních událostí byla doménou nejen britských polárních výprav, ale obecně britských výprav námořních.² Zachovalo se překvapivě rozsáhlé množství pramenů, které lze studovat. Kromě záznamů, které nalézáme v textech, jež pořídili sami vedoucí expedic, se dochovaly vlastní hry, plakáty, výjimečně

2 Pro úplnost dodejme, že o performativních aktivitách coby nástroji socializace a resocializace v extrémních, nouzových či hraničních společenstvích na palubách zámořských lodí víme již od 16. století (srov. např. Seth 2022).

také fotografie a „kritiky“, které publikovaly ručně a později na stroji psané lodní listy *North Georgia Gazette*, *Illustrated Arctic News*, *The South Polar Times* a *The Blizzard*, vycházející na jednotlivých expedicích.

Pokud jde o dramaturgii, kopírovali polárníci populární britský repertoár 18. a 19. století. Šlo převážně o hry, které byly úspěšné na londýnských scénách. Často však byly pro potřeby polárních inscenací adaptovány (například do nich byly dopisovány ženské postavy nebo byly vhodně lokalizovány) (Penny, 2018: 176). Populární byly také kabaretní skeče, tzv. minstrel shows, vyznačující se karikováním černochů (užití líčení „blackface“) zrcadlícím pro ostrovní říši typickou imperiální perspektivu. Dokumentované je také výjimečné provedení autorských her jako v případě Parryho rané expedice, na níž byla 23. 12. 1819 uvedena patriotická, morálku povzbuzující hra s názvem *The Northwest passage, or Voyage finished* o šťastném nalezení severozápadního průjezdu, tedy o pozitivním výsledku vlastní expedice, který ovšem nakonec pozitivní nebyl (McCorristine – Moccelin 2016: 566).

V jediném případě máme dochovaný samotný prostor, v němž se představení odehrávala, a to Royal Terror Theatre, zřízené v prostorách chaty Hut Point v roce 1902 na Rossově ostrově, v období prvního zimování Scottovy expedice do Antarktidy s lodí Discovery probíhající v letech 1901–1904. Jak popisuje Pearson, stavby tohoto typu sloužily původně jiným účelům – byly skladišti či dočasně fungovaly jako další obyvatelný prostor. Konverze nevelké čtverhranné budovy s pyramidovou střechou na divadelní sál je zcela výjimečná, ale v případě Scottovy výpravy vycházela z polárníkových dlouhodobých plánů, které stavěly na zkušenostech, jež s divadlem na jednotlivých expedicích učinili jeho starší krajané Parry a Austin. Z předchozích britských výprav je doložena výstavba zdobeného tanečního sálu ze sněhu a ledu nazvaného „Antarctic hotel“ na expedici s lodmi Erebus a Terror v roce 1841 (McCorristine – Moccelin 2016: 573). Nejčastěji se dočasná „divadla“ ale budovala přímo na palubách lodí.

Nejlépe dokumentovanou událostí na Scottově výpravě je provedení frašky *Ticket-of-Leave* britského ilustrátora a dramatika Wattse Phillipse uvedené 25. června 1902 v Royal Terror Theatre, jejíž nazkoušení zahrnovalo také výrobu jeviště z krabic od sušenek a přepravek na brambory, jež bylo následně překryto kulečnickovým sukmem, a ruční výrobu malované opony znázorňující loď a horu Erebus v živých barvách s nápisem Royal Terror Theatre. Frašku s mužstvem v průběhu jednoho měsíce nazkoušel druhý důstojník Michael Barne. Samotnému představení předcházelo přednesení několika písní před spuštěnou oponou. Vzhledem k nedokonalému pěveckému vybavení byla tato část programu zjevně spíše komickým číslem. Velkého účinku dosahovali herci vystupující v rolích ženských postav. Veselí budilo už jen samotné kostýmování. Obdiv zaznamenala také scéna zápasu s policií. Kromě fotografií se dochovala také drobná skica pořízená pro lodní noviny *The South Polar Times*. Kritika v tomtéž listu hovořila o „nejúspěšnější produkci kdy odehrané za polárním kruhem“, s čímž ve svém deníku souhlasil i velitel expedice Robert Falcon Scott (Pearson 2004: 48–50).³

Vedení britských expedic bralo divadlo velmi vážně a na tuto aktivitu se připravovalo dopředu. Jestliže v roce 1834 vezl Parry kromě kostýmů i malované dekorace ulic, o necelých třicet let později věnoval známý anglický herec a divadelní manažer Charles Kean záchranné Austinově expedici kostýmy ze svého divadelního fundusu (Pearson 2004: 52).

3 Srov. též článek Elizabeth Leane věnovaný přímo této inscenaci v časopisu *Theatre Notebook* (2003).

Obr. 1. Skupina důstojníků na lyžích u lodi Discovery – Robert Falcon Scott třetí zprava, 1901–1904, foto Reginald W. Skelton. Scott Polar Research Institute.

Obr. 2. Zimoviště britské antarktické výpravy, budova Royal Terror Theatre před lodí Discovery, 1901–1904, foto Reginald W. Skelton. Scott Polar Research Institute.

Sarah Penny ve své disertační práci věnované divadelním aktivitám britského Královského námořnictva ve 20. století po důkladném průzkumu pramenů dokumentujících divadelní aktivity v průběhu Scottovy výpravy do Antarktidy v letech 1901–1904 přišla s teorií, že Scott (a v jeho duchu později celé britské Královské námořnictvo) využíval divadla primárně k disciplinování členů expedice (vytváření foucaultovských poslušných těl), ačkoli zcela první nabízející se perspektivou by bylo vnímat tyto aktivity čistě jako způsob pěstování psychologické odolnosti, případně mechanismus přežití, jak o tom hovoří literatura⁴ (Penny 2018: 157).

Třiatřicetiletý Scott totiž neměl zkušenosti s polární nocí a velmi se o stav své výpravy, kterou kromě příslušníků britského námořnictva tvořili také „civilisté“ (vědci a námořníci obchodního loďstva), obával. Divadlo mělo posloužit k disciplinování nesourodé skupiny. Scott si navíc brzy všiml, že míšení šarží při nácvičku divadelních představení vede k posilování sounáležitosti mezi důstojníky a mužstvem, čemuž při všech ostatních aktivitách bránily třídní bariéry. V dohledu napomáhala i instituce „entertainment committee“ složená z důstojníků, která na divadelní produkce dohlížela a řídila jejich organizaci. Sarah Penny se domnívá, že Scott divadla využil k posilování disciplíny také proto, že všechny potřebné činnosti dobře segmentovaly čas. Samotná konstrukce budovy, která byla nakonec využívána jako divadlo (Royal Terror Theatre) námořníkům zabrala měsíce. Totéž se týkalo vytváření jednotlivých scénografií, nehledě na pravidelné zkoušky a rytmus vlastních představení, který byl často napojen na něčím významné dny, což bylo stanoveno už na začátku sezóny (Penny 2018: 170–171). Scottovi se tak pomocí divadelních produkcí podařilo nastavit cyklické milníky, které symbolicky odměřovaly čas, vyznačovaly postup antarktické zimy a svědčily o jejím blížícím se konci. Z divadelních událostí se staly významné svátky.

Z dokumentů týkajících se výprav, které se do Arktidy a Antarktidy vypravovaly z jiných zemí, je patrné, že o možnosti trávit čas přípravou divadelních událostí jejich velitelé věděli, ale zjevně z různých důvodů nemohli těmto na poměry až opulentním britským produkcím konkurovat.

Julius Payer, důstojník, objevitel, kartograf, malíř, a především autor výtečného popisu Rakousko-uherské expedice s lodí Viceadmirál Tegetthoff, která pobíhala v letech 1872–1874 s cílem najít tzv. Severovýchodní průjezd, si v kapitole věnované aktivitám, které prováděli námořníci v zimních měsících uvězněni na lodi sevřené ledem, povzdechl:

„Anglické arktické výpravy se při své dlouhé nucené zahálce rozptylovaly a obveselovaly hraním divadla. Účastníkům na těch výpravách však bývalo mnohem více, takže se snadno mohl vybrat potřebný počet herců a osvobodit je od každodenní služby. I z jiných důvodů jsme nemohli Angličany napodobit. První zimu byla naše situace příliš vážná, než abychom byli s to se takto bavit. Pro představení nebyl jiný prostor než zabarikádovaná paluba. A zde sedět za mrazu 25–30 stupňů a dívat se, jak si herci či diváci náhle dřepnou a třou si mrznoucí nohy sněhem! Navíc naše představení by se musela konat ve čtyřech jazycích“ (Payer 2019: 144).

4 Srov. Patrick Duggan a Lisa Peschel, *Performing (for) Survival*. Hampshire: Palgrave MacMillan, 2016. Sarah Penny vedle Scottovy výpravy do Antarktidy zkoumala také aktivity na lodi SS Gourko, jež byla v průběhu 1. světové války součástí válečné flotily známé jako Grand Fleet. Kromě toho, že šlo o zásobovací loď, byla ve skutečnosti určena také k revuálním a koncertním produkcím a filmovým projekcím, které navštěvovalo osazenstvo ostatních lodí flotily v době kotvení na základně Scapa Flow na Orknejských ostrovech (Penny 2018: 153).

Payer naráží na skutečnost, že v době prvního zimování na driftujícím Tegetthoffu byla posádka čítající dvacet čtyři mužů neustále v pohotovosti, protože hromadící se a rozlamující se kry vytvářely tlaky, které představovaly permanentní hrozbu, že loď bude ledem rozdracena a posádka ji bude muset urychleně opustit. Jazyková situace odrážela multietnický charakter rakousko-uherské výpravy. Dorozumívacími jazyky na expedici vedené dvěma důstojníky rakouské armády J. Payerem a C. Weyprechtem s mužstvem pocházejícím z území Čech, Moravy, Tyrol, Itálie a Dalmácie byla němčina, italština, chorvatština a čeština. S jediným norským členem výpravy se velení dorozumívalo anglicky, on sám využíval v komunikaci s posádkou směsí všech na lodi používaných jazyků. Jazykem „služby“ byla překvapivě italština.

V kapitole „Život na lodi“ popisuje Payer, čím se v zimě bránili „zlu zahálčivé nečinnosti“. Důstojníci a další vzdělanější členové posádky pořádali pro nevzdělané mužstvo osvětová školení. Payer, který za třicetistupňového mrazu na zastřešené palubě přednášel pro alpské horaly, píše: „S bolestným zklamáním se moji svěřenci dovídali, že „severní pól“ není žádná země, žádná říše, kterou by bylo možno vítězoslavně dobýt, ale pouhý bezcenný průsečík jakýchsi čar, a že z toho ve skutečnosti není ani nic vidět!“ (Payer 2019: 150).

Kdo uměl číst, mohl číst („Nikde nemůže být kniha tak ceněna, nikde nevyvolává tak hluboké zážitky jako v takovéto odloučenosti“), i když Payer přiznává, že ačkoli knihovna na Tegetthoffu čítala na 400 svazků, jen málo z nich bylo ve slovanských jazycích, a navíc zdaleka ne všichni členové posádky uměli číst. Polovinu knihovny nadto tvořila vědecká díla. Jak ale Payer píše dále, obsahovala knihovna také prózu, poezii a drama: „Kromě vědeckých spisů polárníků zahalených v kožešinách jsou v knihovně Petermannovy *Mitteilungen*, z nichž nezřídka proudí žhavý dech pouští, mírumilovní básníci stojí vedle *Světových dějin* s proklínaným třeskem zbraní. Mezi Miltonovým *Ztraceným rájem* a Shakespearovými nesmrtelnými dramaty je rodinka románů. Čte se horlivě, až nábožně, a sny čtenářů se toulají mezi stíny palem a prosluněnými plážemi“ (Payer 2019: 141). Když v posledním roce expedice podniká Payer s částí mužstva průzkumné saňové výpravy do Země Františka Josefa, bere si s sebou na cestu z lodní knihovny Lessingovy spisy. Podotýká však, že vzhledem k extrémně nízkým teplotám nedokázal knihu ve stanu číst.

Obr. 3. V kajutě, grafika Julius Payer, z knihy *Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874*, Wien: Alfred Hölder, K. K. Hof- und Universitätsbuchhändler, 1876, s. 182.

Na chvíli se zastavme u oslav Vánoc. Jak argumentují Shane McCorrstine a Jane S. P. Moccelin ve svém článku věnovaném trávení vánočního času na pólech, oslavy Vánoc, které byly v arktické polární noci současně oslavou blížícího se návratu slunce,⁵ představovaly nejen příležitost dát průchod pozitivním emocím a utužit sociální vztahy mezi členy posádek, ale i zásadní nutriční posilu v zimním období, kdy bývala strava jinak chudá (typické byly na Vánoce dvojnásobné přídělky, ale především zcela výjimečné vícechodové večeře skládající se z pochoutek, které se pro tuto příležitost speciálně šetřily, nemluvě o jejich významu coby ochraně před kurdějemí). Klíčové bylo rovněž vzájemné obdarovávání. Dárky si řada výprav vezla s sebou. Nejednalo se jen o dárky od rodin, ale také od různých ženských dobročinných spolků (McCorrstine – Moccelin 2016: 570). Vánoce měly i nedílnou hygienickou roli – muži se myli, holili a pečlivě oblékali. Součástí byl úklid všech prostor.

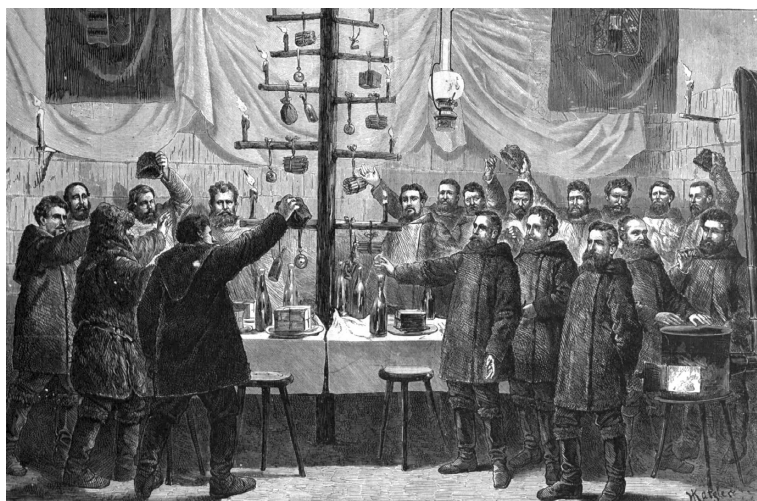
Oslavy Vánoc zároveň poskytovaly tzv. hrací prostor („play space“), který umožňoval bachtinovské převrácení rolí v podobě divadelních produkcí zahrnujících „cross-dressing“, pantomimu, satiru spojenou s napadáním autorit, to vše posílené zvláště před novým rokem alkoholem a hrou hazardních her (McCorrstine – Moccelin 2016: 563). Zdá se, že tento rys vánočních festivit (důstojníci vystupující v rolích potulných muzikantů nebo černošských sluhů; mužstvo převlečené za důstojníky požadující se po skutečných důstojnících, aby se vzdali svých hodností a stali se metaři) byl typický opět převážně pro britské výpravy, které jinak dodržovaly pevnou třídní hierarchii, v níž se důsledně oddělovalo mužstvo a důstojnictvo. Je to zřejmé zvláště při porovnání s tím, jak probíhaly oslavy Vánoc na norských výpravách (viz Nansenovy a Amundsenovy výpravy, kde ke stolu zasedali všichni účastníci expedice nezávisle na svém postavení) (McCorrstine – Moccelin 2016: 567). Kalendrická představení (zejména vánoční) provozovaná na anglických lodích ale zřejmě souvisela především s oblíbenou lidovou tradicí vánočních pantomim („Christmas Pantomime“).

Tanec, píť a zpěv byly vždy ústředními komponenty euroamerických vánočních slavností v odlehých místech (zmiňovány jsou také velrybářské výpravy nebo arktické expedice soustřeďující se na lov kožešinových zvířat). Hrál se typicky na housle, brumle, flétny a harmoniky, ale námořníci byli schopní hrát na cokoli včetně kuchyňského nádobí a v oblibě bylo se pro tyto příležitosti i namaškarit. Námořníci také běžně skládali vlastní písně reflektující např. odlehlost míst a touhu po domově (McCorrstine – Moccelin 2016: 571). Kromě tance a zpěvu byly populární také němé obrazy – „tableaux vivants“. Jedním z nich byl obraz z roku 1880 performovaný na neúspěšné expedici k severnímu pólu s lodí Jeanette a nazvaný *Námořníci teskní nad „mrtvým důstojníkem“*, který předvedením dvou členů posádky oněmělých zármutkem nad prázdnou lahví brandy satirizoval kladný vztah mužstva k alkoholu. (*Dead marine* je idiomatické spojení znamenající prázdnou láhev od alkoholu; McCorrstine – Moccelin 2016: 573).

Také Payer popisuje dvojí oslavu Vánoc na driftujícím Tegetthoffu. První se vyznačovala „znamenitým hodováním“ na Štědrý den i 25. prosince. Payer zmiňuje večeře zahrnující tresku, medvědí pečeně, ořechy a „podobné vzácnosti“. Přesně dokumentuje, že každý obyvatel kajuty štábu dostal celou láhev pravého vína, zatímco mužstvu bylo přiděleno malé množství přírodního vína a malá láhev vína umělého, které se na lodi vyrábělo za pomoci sněhu, alkoholu, taninu, cukru a kolodia. O silvestrovském večeru se dokonce na Tegetthoffu pokusili popít šampaňské, jehož několik lahví loď vezla (kvůli špatné manipulaci ovšem láhev zmrzla a popraskala) (Payer 2019: 134–135). Štědrovečerní večeře druhé zimy se odehrála ve zbudovaném „sněhovém paláci“ na

5 V Antarktidě připadají Vánoce naopak do doby polárního dne.

ledu, který byl vyzdoben vlajkami a vánočním stromkem z dřevěných tyček, na němž v době večere hořely i svíčky. Dárky pod stromečkem byly přidělovány prostřednictvím losu (Payer 2019: 222). Druhou zimu obveseloval posádku kromě četby také pohyb na čerstvém vzduchu. Tegetthoff dodriftoval k neznámému souostroví (pojmenovanému později výpravou Země Františka Josefa), jež posádka začala prozkoumávat na jaře roku 1874. Kromě Vánoc zaznamenává Payer i jakýsi pokus o masopustní maškary na konci února 1873. Námořníci si na hlavy nasadili prázdné plechovky, nejvynalézavější byli však v maskování tažného psa Sumbly, kterého přestrojili za draka. Payer vnímal tuto taškařici jako nezdařený pokus o vzájemné rozveselení dosavadními neúspěchy deprimovaného mužstva (Payer 2019: 166–167).

Obr. 4. Oslava Vánoc v ledovém paláci, grafika Carl Weyprecht, *Vasárnapi Ujság* 21, 1874, č. 52, s. 837 (27. 12.).

Payerova expedice se na podzim 1874 šťastně vrátila. Její postup pěšky ledovým polem a posléze na malých člunech Severním ledovým oceánem patří ke strhujícím momentům této výpravy. Je fascinující, že z dvacetičtyřčlenné posádky zahynul za celou dobu pouze jeden člen. Jak vidno, na první výpravě s českou účastí se divadlo nehrálo.

V souvislosti s divadelním nadšením příznačným pro britské námořní výpravy můžeme snad vyslovit hypotézu, že se tu velmi dobře spojila anglická divadelní tradice (alžbětinské divadlo libující si v cross-genderových hrátkách v tomto ohledu navazovalo na starší tradici římských saturnálií, kde se běžně pracovalo s karikaturami cizinců a komickými převleky za ženy) s rozšířenou oblibou konverzační frašky, ballad oper i drobnějších kabaretních žánrů, dominujících anglickému prostoru v 18. století, a romantického repertoáru první poloviny 19. století.

Jak doložila Sarah Penny, britskému královskému námořnictvu se divadlo ve 20. století stalo přímo nástrojem disciplíny, který důstojnictvo využívalo k ovládnutí mužstva, jež potřebovalo udržet produktivní v době volného času a za pomoci kreativního vyjádření mu umožnit překonávat mentální i fyzické obtíže. Zdá se, že na výpravách vysílaných v 19. století z jiných zemí se oblíbě těšily spíše partikulární aktivity v podobě zpěvu a tance. Bylo by třeba podrobně prozkoumat zábavy s divadelními

aspekty na těchto výpravách, abychom mohli stanovit, proč tomu tak bylo. Nad těmito otázkami je každopádně potřeba uvažovat v kulturně-společenských souvislostech. Svou roli hrály bezpochyby denominace, třídní hierarchie, divadelní tradice v domovinách, ale i povaha jednotlivých výprav (státní versus soukromé), jejich národnostní složení, a především osobnost (vzdělání, profesní zázemí, zkušenosti a kulturní zájmy) těch, kteří expedicím veleli. Britský příklad bezpochyby fungoval jako vzor, který byl napodobován a adaptován.

Jakýmsi P. S. budiž poznámka, že Čechy dobývání polárních končin vždy neuvěřitelně fascinovalo. Svědčí o tom nejen vysoké množství polárníků mezi příslušníky tohoto malého národa obývajících území vyznačující se kromě absence moře a vysokých hor tak příznivým klimatem, že ho jeho obyvatelé od 19. století tvrdošíjně prohlašují za „ráj to na pohled“, ale také skutečnost, jak svědectví o polárních výpravách proniká do české kultury, a zvláště kultury divadelní. Nejznámějším z těchto počínů je patrně inscenace *Dobytí Severního pólu* uváděná od roku 1985 Divadlem Járy Cimrmana, v níž sledujeme osudy fiktivní výpravy vedené Čechem Karlem Němcem. Můžeme ale připomenout řadu dalších novějších produkcí, např. *Arktický Robinson* (Warriot Ideal, 2008), *Wanted Welzl* (Dejvické divadlo, 2011) nebo *Amundsen kontra Scott* (Divadlo Drak, 2014), *Ztroskotání vzducholodi Italia* (Minor, 2020) a *Expedice: Má láska!* (Divadlo Drak, 2022). Aníž by si to kladly za svůj prvotní cíl, podílejí se tyto inscenace na edukování českých diváků o tématech, které s cestami do Arktidy a Antarktidy souvisí a jsou pro publikum jinak velmi exotické. Jen díky Cimrmanům ví opravdu každý, co to je například „driftování“. Výprava Karla Němce si je také od počátku vědoma největší hrozby, které polární výpravy typicky čelí, totiž „trudnomyslnosti“. Je proti ní rozhodnuta bojovat pomocí míčových her, zpěvu za doprovodu kytary a žertovného převleku, což přílehlavě zrcadlí aktivity skutečně provozované na polárních výpravách, jak byly představeny také v tomto článku.

Bibliografie

- DUGGAN, Patrick – PESCHEL, Lisa. 2016. *Performing (for) Survival*. Hampshire: Palgrave MacMillan, 2016.
- GILLIES ROSS, W. 2019. *Hunters on the Track: William Penny and the Search for Franklin*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2019.
- LEANE, Elizabeth. 2003. Antarctic theatricals: The frozen farce of Scott's first expedition (Robert Falcon Scott's Discovery crew members performed an adapted version of a farce by dramatist Watts Phillips, entitled *A Ticket-of-Leave*). *Theatre Notebook* 57, 2003, č. 3, s. 143–157.
- McCORRISTINE, Shane – MOCCELIN, Jane S. P. 2016. Christmas at the Poles: emotion, food and festivities on polar expeditions, 1818–1912. *Polar Record* 52, 2016, č. 266, s. 562–577.
- PARRY, William. *Journal of a Second Voyage for the Discovery of a North-west Passage from the Atlantic to the Pacific: Performed in the Years 1821–22–23, in His Majesty's Ships Fury and Hecla, Under the Orders of Captain William Edward Parry, R.N., F.R.S., and Commander of the Expedition* (online, cit. 19. 3. 2024). URL: https://books.google.cz/books?id=1xs-zgEACAAJ&pg=PA119&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
- PAYER, Julius. 2019. *Expedice na Severní pól*. Praha: Dauphin, 2019.
- PEARSON, Mike. 2004. No Jokes in Petticoats. *British Polar Expeditions and Their Theatrical Presentations. TDR/The Drama Review* 48, 2004, č. 1, s. 44–59.
- PENNY, Sarah. 2018. *Stages of the Sea. 20th Century Entertainment in the Royal Navy*. Disertační práce University of Warwick, 2018. URL: https://wrap.warwick.ac.uk/116776/1/WRAP_Theses_Penny_2018.pdf
- SETH, James. 2022. *Maritime Musicians and Performers on Early Modern English Voyages: The Lives of the Seafaring Middle Class*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.

Obr. 5. Antarktická divadelní společnost – skupina mužů v kostýmech pózuje, 1901–1904, foto Reginald W. Skelton. Scott Polar Research Institute.

Mgr. Karolína Stehlíková, Ph.D.
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Katedra divadelních studií
stehlikova@phil.muni.cz

 <https://orcid.org/0000-0002-3812-0425>

Karolína Stehlíková se v přednáškové a výzkumné činnosti zabývá skandinávským divadlem, filmem a literaturou. Vyučuje také prakticky orientované kurzy zaměřené na lexikografii a tvůrčí psaní. Je jednou z autorek multimediální učebnice o divadle pro SŠ Theatrum.online.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.